

Schakt för lyktstolpar vid S:t Johannesgatan i Eskilstuna

Arkeologisk undersökning

Fornlämning stadslager Eskilstuna 554:1
Östermalm 1:1 och Eskilshem 4:1
Eskilstuna socken
Eskilstuna kommun
Södermanland

Jonas Ros

Schakt för lyktstolpar vid S:t Johannesgatan i Eskilstuna

Arkeologisk undersökning

Fornlämning stadslager Eskilstuna 554:1
Östermalm 1:1 och Eskilshem 4:1
Eskilstuna socken
Eskilstuna kommun
Södermanland

Jonas Ros

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2017

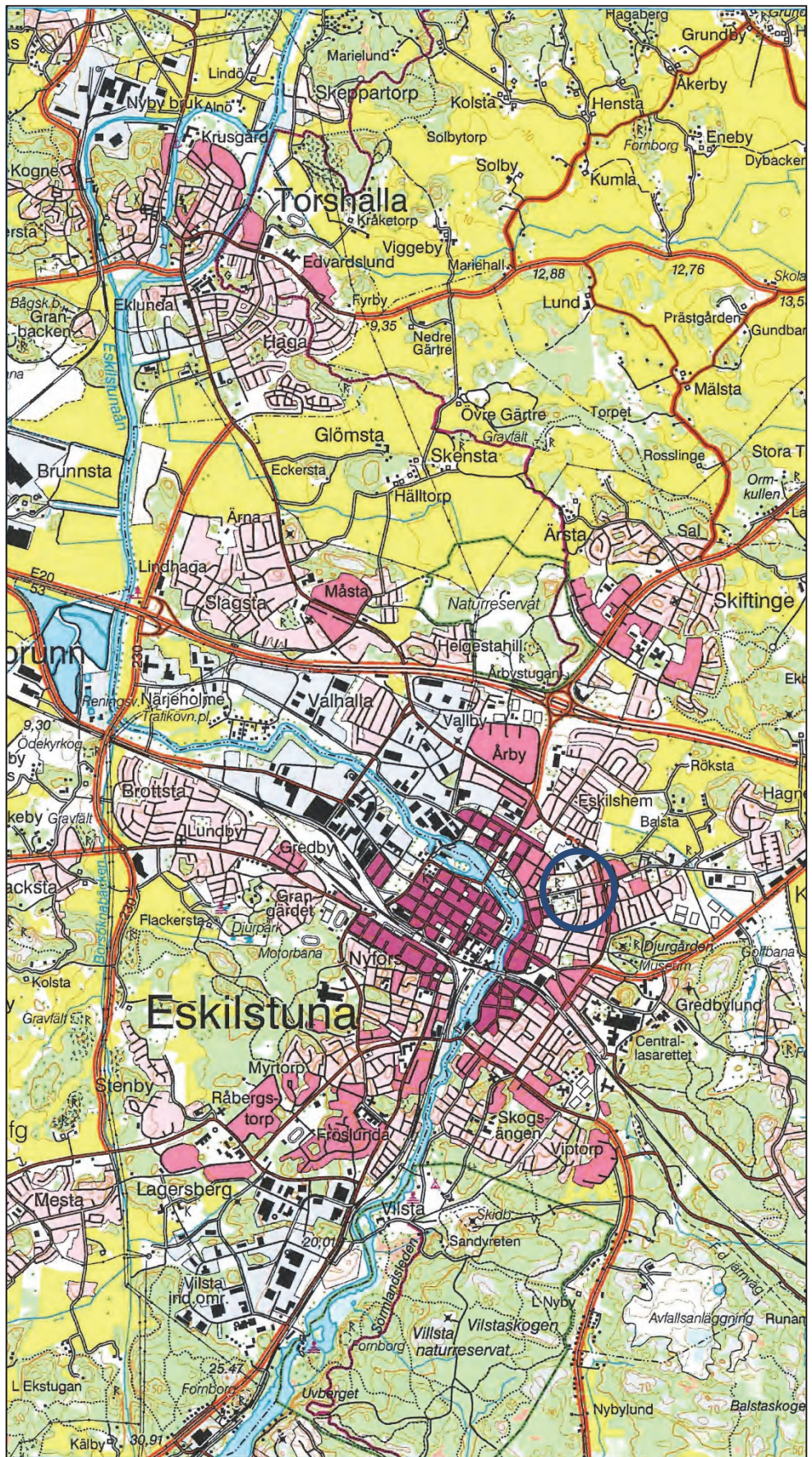
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-535-8
Tryck: Just Nu, Västerås 2017.

Innehåll

Sammanfattning.....	6
Inledning.....	6
Metod och genomförande	6
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Undersökningsresultat.....	8
Tolkning och utvärdering	10
Referenser.....	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12
BILAGOR	13
Bilaga 1. Schakttabell.....	13

Figur 1. Utdrag ur digitala Gröna kartan. Undersökningsplatsens läge markerat med en blå ring. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) gjorde under maj månad 2016 en arkeologisk undersökning längs med S:t Johannesgatan vid fastigheterna Östermalm 1:1 och Eskilshem 4:1 i Eskilstuna. Undersökningen gjordes med anledning av att det skulle sättas upp nya belysningsstolpar. Fjorton olika schakt grävdes, arkeolog medverkade då nio av dessa togs upp. Varken kulturlager eller anläggningar påträffades i schakten.

Inledning

Under maj månad 2016 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning längs med S:t Johannesgatan vid fastigheterna Östermalm 1:1 och Eskilshem 4:1 i Eskilstuna. Undersökningen gjordes med anledning av att det skulle sättas upp nya belysningsstolpar längs med ett industrispår som har tillhört Bolinder-Munktell, som var traktor- och maskintillverkare i Eskilstuna. Undersökningen genomfördes av Jonas Ros som också sammanställt rapporten.

Metod och genomförande

Schakten togs upp med hjälp av grävmaskin till det djup belysningsstolparna skulle anläggas på. Eskilstuna kommun tillhandahöll en dwg-fil där schaktens mittpunkter var markerade. Schaktens lägen i sin helhet digitaliserades i samband med rapportarbetet.

På tre av de platser där schakt skulle tas upp fanns det sprängt berg några meter från schakten. Där dessa schakt skulle tas upp bedömdes det ha funnits berg som sprängts bort. På ömse sidor av dessa tre schakt fanns också två befintliga belysningsstolpar som skulle bytas ut. Inte heller på dessa platser bedömdes kulturlager kunna finnas kvar. Arkeolog medverkade därför inte vid upptagandet av dessa fem schakt.

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet var beläget på den östra sidan av Eskilstunaån, längs med nuvarande S:t Johannesgatan. Detta är en gång- och cykelväg som byggts för att uppmärksamma Eskilstunas industrihistoria. Gatan var tidigare en järnvägsvall och här löpte Bolinder-Munktell-spåret, som var ett industrispår som gick runt staden från tidigt 1900-tal till 1980-talet. Spåret användes för transport fram till 1960-talet då det togs ur bruk. Gatan kallas även BM-stråket – en förkortning av Bolinder-Munktell-stråket.

Eskilstuna och Torshälla

Eskilstunaån rinner från Hjälmaran ut i Mälaren och passerar Eskilstuna och Torshälla. Torshälla ligger i Västerrekarne härad och Eskilstuna ligger i Österrekarnes härad. Eskilstuna var biskopssäte under en period vid 1100-talets början, men biskopssätet lades ned och dess territorium anslöts till Strängnäs stift. Eskil, som var biskop, dödades enligt uppgift 1080 och blev därefter Södermanlands skyddshelgon. Enligt den s.k. Eskilslegenden residerade Eskil som biskop vid Fors kyrka (Collijn 1929 s. 2f.), dvs. vid den nuvarande stadskyrkan i Eskilstuna, på den västra sidan av Eskilstunaån.

I Eskilstuna fanns det ett Johanniterkloster. En tätortsbildning kan ha uppstått vid Eskilstuna under medeltiden i samband med att klostret blomstrade under 1200-talet. Torshälla har dock ur handelssynpunkt haft ett mer strategiskt läge än Eskilstuna. Torshälla fick stadsrättigheter år 1317, men Eskilstuna fick aldrig några stadsrättigheter under medeltiden (Järpe 1982). Det kan vara så att det fanns tendenser till en tätbebyggelse i Eskilstuna som avbröts då Torshälla fick stadsrättigheter på 1300-talet (Andersson 1990 s. 52). Eskilstunas historia är relativt komplex och staden har tillkommit genom sammanslagning av två olika orter: Tuna på den östra sidan av Eskilstunaån och Fors på den västra sidan av ån.

Johanniterna och Eskilstunahus/slott

Väster om undersökningsområdet, längs med Klostergatan, låg Johanniternas kloster. Klostret bör ha grundlagts på Sveriges äldste ärkebiskop Stefans tid 1164–1185. Klostret tog över Tuna kyrka som blev deras klosterkyrka (Collijn 1929 s. 1f.). År 1527 drogs Johanniterklostret in till kronan. Gustav Vasa lät inrätta en kungsgård och i den inkorporerades många av de befintliga klosterbyggnaderna. Den äldsta kungsgården var av trä och brann 1573. Därefter påbörjades uppförandet av ett slott i sten. Slottet brann år 1680 och användes därefter som stenbrott, varvid tegel och kalkstenar togs från ruinen (Zachrisson 1963; Vaara 2009).

Några arkeologiska undersökningar

Klostergatan, väster om undersökningsområdet, byggdes år 1912. Då gjordes undersökningar av Johanniterklostret, men det mesta av klostret hade schaktats bort. Det påträffades dock s.k. Eskilstunakistor en tidigkristen kisttyp som fått sitt namn från dessa fynd (Lindqvist 1915; Vaara 2009). Vid undersökningarna som omfattade delar av Eskilstuna slott, klostret och den romanska kyrkan Tuna påträffades även lämningar efter vendeltida och vikingatida bebyggelse. Bland fynden märks två guldgubbar (Lindqvist 1915; Zachrisson 1963 s 17ff; Sundqvist 1953 s. 50ff; Petterson 2004). Flera arkeologiska iakttagelser har gjorts i närheten av klostret och slottet (Järpe 1982). Eftersom kyrkan bar namnet Tuna så har sannolikt den förhistoriska by som legat intill också burit namnet Tuna.

I samband med en schaktningskontroll år 2010 i kvarteret Nymånen, väster om undersökningsområdet, framkom mynt från 1600-talet samt en kullerstensläggning. Vidare påträffades rester av en mur samt en härd som daterats till folkvandringstid/vendeltid. Det framkom också vad som bedömdes vara lämningar av slottets ena mur (Carlsson 2010). Vid tidigare arkeologiska undersökningar har man dock bedömt att slottet sträckt sig något längre västerut (Zachrisson 1963; Vaara 2009).

År 2014 gjordes en arkeologisk undersökning i kvarteret Eskilshem 4:7 och 4:8 väster om undersökningsområdet. Då undersöktes lämningar som genom fynd och ¹⁴C-dateringar delades in i tre huvudfaser. Huvudfas I var Johanniterklostrets tid, ca 1164/1185–1527/1540. En aktivitetsyta, huslämningar, en stenlagd yta, en stenlagd stig, diken och möjligtvis också två terrasser dateras till den tiden. Huvudfas II var slottets tid, ca 1527/1540–1680 då slottet brann ned. En stenlagd väg som sannolikt ledde till

slottet, en humlegård och en terrass tillhörde det skedet. Huvudfas III representerar perioden 1680–1700-tal och under den tiden fortsatte humlegården att vara i bruk (Ros, Nelson & Duncan 2015).

På den västra sidan av ån, söder om Fors kyrka, har det undersökts kulturlager från vikingatid, medeltid och nyare tid. I de äldsta lagren påträffades ingen bebyggelse. I de hög- och senmedeltida lagren framkom fragmentariska bebyggelse lämningar (Persson 1999). Förklaringen till att de hög- och senmedeltida lagren i Eskilstuna är så fragmentariska kan vara att de blivit skadade under 1600-talet, alternativt har gårdarna legat glest vilket kan ha medfört att inga större sammanhängande kulturlager bildats (Pettersson 2004 s. 72).

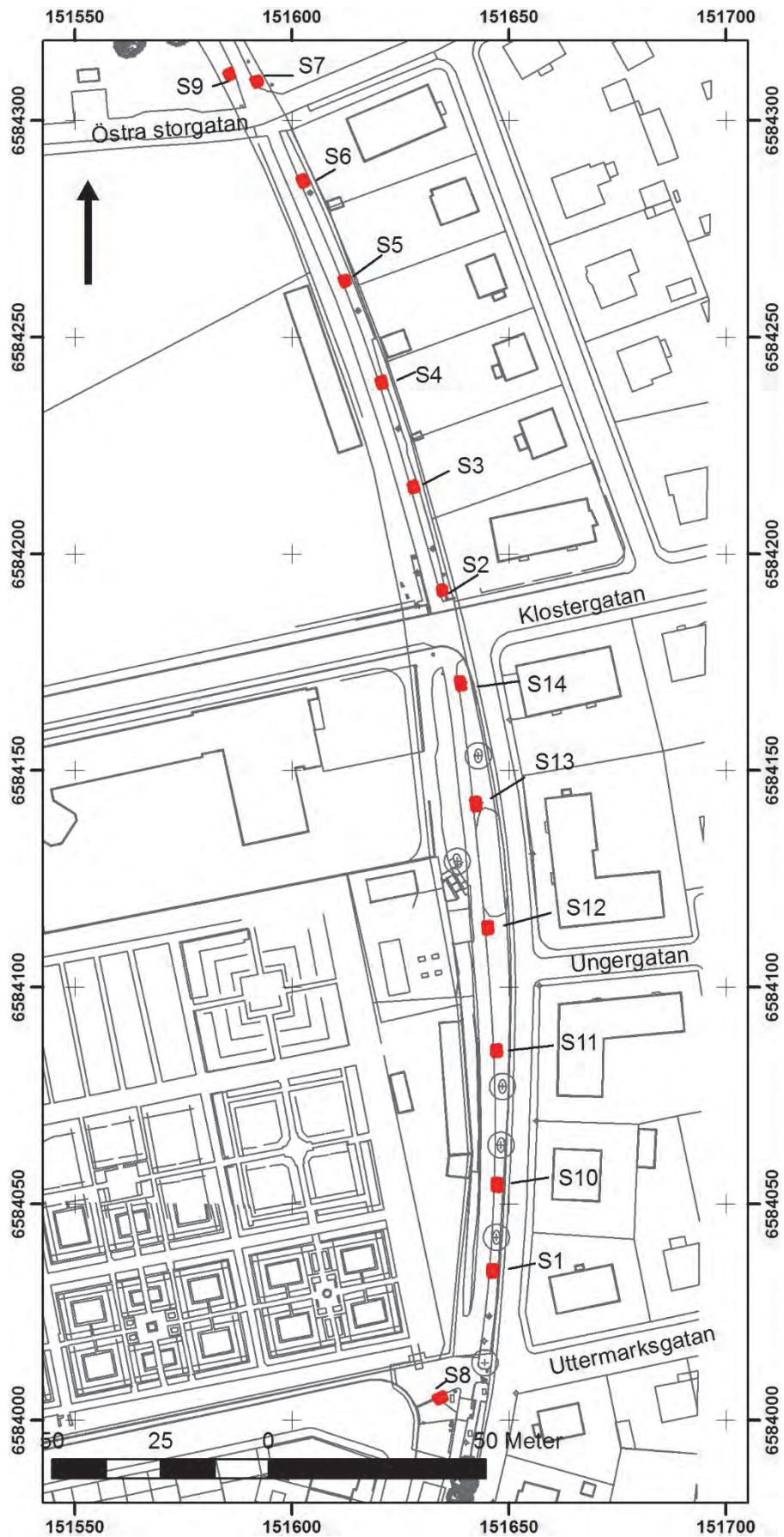
Undersökningsresultat

Totalt grävdes 14 schakt (figur 2 och 3). Arkeolog medverkade då nio av dessa togs upp. Fem schakt, nummer 10–14, togs upp utan att arkeolog medverkade, bedömningen gjordes att det inte fanns några kulturlager på de platserna.

Varken kulturlager eller anläggningar framkom i de upptagna schakten. Det påträffades heller inga fynd vid schaktningen Lagerföljden var likartad i alla schakt; överst fanns matjord och därunder påförd grus och sand. Underst fanns undergrunden bestående av steril lera.

Figur 2. Schakten togs upp längs med S:t Johannesgatan, som tidigare varit ett industrispår som tillhört Bolinder-Munktell. I förgrunden ses schakt 6 och därbakom schakt 5, 4, 3 och 2. Fotograferat från nordväst av Jonas Ros.

Figur 3. Undersökningsområdet. Schakt 1–14 (S1–S14) markerade med rött. Skala 1:1500.

Tolkning och utvärdering

Schakten togs upp längs med sträckningen av ett industrispår som har tillhört Bolinder-Munktell. Varken kulturlager eller anläggningar påträffades i de upptagna schakten.

Vid anläggandet av industrispåret schaktades ytan av och grus och sand påfördes som bärlager. I samband med det har man sannolikt också schaktat på sidorna av spåret där schakten för belysningsstolparna grävdes. Om det har funnits kulturlager där schakten togs upp så har dessa sannolikt schaktats bort i samband med anläggandet av industrispåret.

Referenser

- Andersson, H. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltid urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. RAÄ SHM. Rapport Medeltidsstaden 73. Stockholm.
- Carlsson, M. 2010. *Klostergatan – Boplatzlämningar från yngre järnålder och delar av Eskilstuna slott. Eskilstuna socken och kommun, RAÄ 554:1, (stadslager) Södermanland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2011:2445.
- Collijn, I. 1929. Ett nekrologium från Johanniterklostret i Eskilstuna. *Nordisk tidskrift för bok och biblioteksväsen*. XVI. Stockholm.
- Järpe, A. 1982. *Eskilstuna och Torshälla*. RAÄ SHM. Rapport Medeltidsstaden 16. Stockholm.
- Lindqvist, S. 1915. Den helige Eskils biskopsdöme. Några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige. *Antikvarisk tidskrift för Sverige*. Del 22. Stockholm.
- Persson, B. 1999. *Bebyggelselämningar i kvarteret Forsen. Södermanland, Eskilstuna, kvarteret Forsen 8, RAÄ 556*. Riksantikvarieämbetet UV-Mitt, Rapport 1989:112. Stockholm.
- Petterson, B. 2004. Medeltid och nyare tid. S. 55–76. *Vetenskapligt program, Södermanlands län. Sörmlands museum*. Arkeologiska meddelanden 2004:02.
- Sundqvist, N. 1953. *Klostren i Södermanland. Sörmländska kyrkor, band 9*. Red: I. Schnell. Södermanlands hembygdsförbund. Nyköping.
- Ros, J. Nelson, M. och Duncan, A. 2015. *Hus, väg, stig, humlegård och diken från tidig medeltid till 1700-tal. Förundersökning intill Eskilstunabus/slott. Arkeologisk förundersökning, fornlämning Eskilstuna 554:1, Eskilsbem 4:7 och 4:8, Eskilstuna församling, Eskilstuna kommun Södermanland*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2015:36.
- Vaara, R. 2009. *Slottet som försvann*. ABM Eskilstuna. Eskilstuna kommun, se: <http://www.eskilstuna.se/sv/Uppleva-och-gora/Eskilskallan--lokalhistoriskt-kallmaterial-2/Historiskt-material/Historiska-artiklar/Arkitektur/Slottet-som-forsvann/> Läst 2014-12-09.
- Zachrisson, S. 1963. Från vendeltid till Vasatid. Redogörelse för de byggnadsarkeologiska undersökningarna av Eskilstuna kloster och slott 1961–62. *Eskilstuna stads museers årsbok 1963*. Eskilstuna.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projekt nr:</i>	KM 16055, Eskilstuna 554 AU
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-5475-15, 2016-04-15
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	2 maj–3 maj 2016
<i>Personal:</i>	Jonas Ros
<i>Landskap:</i>	Södermanland
<i>Län:</i>	Södermanland
<i>Kommun:</i>	Eskilstuna
<i>Socken</i>	Eskilstuna socken
<i>Fastighet</i>	Östermalm 1:1 och Eskilshem 4:1
<i>Fornlämning</i>	Eskilstuna 554:1
<i>Ekonomisk kart:</i>	65F 8i SO
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 16 30
<i>Koordinater:</i>	X6584003, Y151633
<i>Höjdsystem:</i>	Ingen höjdmätning gjordes
<i>Inmätningssmetod:</i>	Schakten togs upp enligt en planritning som uppdragsgivaren tillhandahöll. Schaktens lägen digitaliserades i efterhand.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Inga dokumentationshandlingar utöver rapporten arkiveras
<i>Fynd:</i>	Inga fynd framkom.

BILAGOR

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Längd, m	Bredd, m	Djup, m	Anmärkning	Underlag
1	2	1,4	1,2	Överst matjord 0,15 m, därunder grus och jord.	Lera
2	2	1,1	1,2	Överst matjord 0,15 m, därunder 0,75 m påfört grus och sand (bärlager).	Lera
3	2	1,3	1,2	Överst matjord 0,15 m, därunder 0,75 m påfört grus och sand (bärlager).	Lera
4	2	1,3	1,2	Överst matjord 0,15 m, därunder 0,55 m påfört grus och sand (bärlager).	Lera
5	2	1,4	1,2	Överst matjord 0,10 m, därunder påfört grus och sand (bärlager).	Lera
6	2	1,4	1,2	Överst matjord 0,10 m, därunder påfört grus och sand (bärlager).	Lera
7	2	1,1	1,2	Överst matjord, därunder 1,1 m påfört grus och sand (bärlager). Schaktet fylldes igen, ingen lyktstolpe uppfördes på denna plats.	Lera
8	1,7	1,3	1,2	Överst grus och sand 0,15 m, därunder 0,65 m påfört grus och sand (bärlager).	Lera
9	2	1,4	1,0	Överst grus och matjord 0,15 m, därunder jord och grus. Schaktet fylldes igen, ingen lyktstolpe uppfördes på denna plats.	Lera